

(1662), az első nagyobb parasztfelkelésre pedig Sztjepan Tyimofejevics (Sztjenka) Razin vezetésével került sor (1667–1671) a Don és a Volga vidékén. Razin felkelői a Kaszpi-tengertől egészen Nyizsnyij Novgorodig jutottak a Volgán. Az önkényuralmat azonban e felkelések során sem tagadták meg, a felkelők vagy a cárhoz vonultak panaszaikkal (1662), vagy azt állították (Razin esetében), hogy Alekszej cár elhunyt fiának a nevében lépnek fel.

Alekszej cárnak első feleségétől, Marja Miloszlavszkájától két gyermeke született, a beteges Fjodor és a félvak Iván, második feleségétől, Natalja Nariskinától pedig Péter, aki 1672-ben látta meg a napvilágot. Fjodor lett a cár (1676–1682), s a hatalmat a Miloszlavszkij-család sajátította ki. Fjodor uralma idején folytatódott a nemesség alávétése: 1682-ben szertartásosan elégették a leszármazási táblázatokat. Idáig ugyanis csak ezek (a *mesztnyicsesztvo* rendszere) alapján lehetett a bojárokat különböző posztokra kinevezni – ezután azonban már csak az állami szolgálat számított. Ekkor kezdtek megcsonkítás helyett Sibériába deportálni a bűnösöket, s hozzáláttak a földbirtokok összeírásához is.

Fjodor halála után, 1682-ben a legtöbb bojárnak olyannyira elege volt a Miloszlavszkij-családból, hogy a beteges Iván helyett az egészséges Pétert nyilvánították örökösnek. Csakhogy nem számoltak Alekszej lányával, Zsófiával, aki fellázította a sztreleceket. Ezek többnapos mészárlás során végeztek Péter rokonaival, majd a két kiskorút, V. Ivánt és I. Pétert társuralkodóvá nyilvánították – Ivánt „első cárnak”, Pétert „második cárnak” – s a tényleges hatalmat a régensnő, Zsófia szerezte meg (1682–1689).

A tehetséges Zsófia Vaszilij Vasziljevics Golicin herceggel kormányzott – és még Nagy Katalin is elismeréssel nyilatkozott róluk száz év elteltével. Tulajdonképpen Nagy Péter politikáját készítették elő. Holland és német kereskedők segítségével megalapozták az orosz textilipart, kereskedelmi szerződést kötöttek Brandenburggal, s az ő uralmuk idején kötötték meg Kínával az említett nyercsinszki szerződést (1689). Mivel a lengyelek szerették volna Oroszországot bevonni a Szent Liga küzdelmeibe a törökök ellen, Zsófia az 1686-os örökbéke-szerződésben lemondatta őket a század folyamán orosz kézbe került, egykori lengyel területekről. A Szent Liga szövetségeseként a krími tatárok ellen indított hadjáratok (1687, 1689) azonban sikertelenek voltak. 1689 nyarán mind Péter, mind Zsófia híreket kapott arról, hogy a másik támadásra készül ellene. Péter a Trojce-Szergijev nevű kolostorba menekült, s miután egyre többen csatlakoztak hozzá, októberre már a teljhatalom birtokosaként vonulhatott be Moszkvába. Zsófiát a Novogyevicsi-kolostorba zárták, Golícint pedig száműzték.

Nagy Péter uralkodása (1689–1725)

I. Péter cár rendkívül magas termetű, nyughatatlan, végtelenül energikus, aktív személyiség volt, egyaránt képes humánus és jóindulatú gesztusokra, valamint megdöbbentő kegyetlenségre. Minden érdekelte, mindent meg akart tanulni, a fogházástól a hajóépítésig, leginkább azonban három dolog iránt rajongott: a hajózásért, a hadseregért valamint Nyugat-Európa technikai és tudományos eredményeiért. Ez utóbbiakkal a „*nyemeckaja szloboda*”-ban ismerkedett meg, ahol barátokat és szövetségeseket is talált. Riasztó gyermekkori élményei (családtagjainak lemészárlása) miatt pedig mélyen idegenkedett Moszkvától és az ősi, orosz hagyományoktól. Uralkodását azonban személyes vonzalmainál is jobban meghatározta az a tény, hogy országa állandóan hadban állt valamelyik szomszédjával. Reformjai mindig egy-egy háborús problémára adott, *ad hoc* jellegű válaszok voltak, melyeket előzetes elgondolás és tervek nélkül vezetett be, s ha nem váltak be, felhagyott velük, és új intézkedéssel kísérletezett. A tudatosabb tervezés csak az 1710-es évek második felétől figyelhető meg.

Az Oszmán Birodalommal nem kötött békét, s ezért először Azov megszerzésére indított meg egy hadjáratot. 1695-ös kudarca után nagyszabású hajóépítési programot kezdeményezett, s a következő évben osztrák hadmérnökök segítségével sikerült elfoglalnia az erődöt. Elrendelte Taganrog, az orosz történelem első haditengerészeti bázisának megépítését, majd régi álmát valóra váltva hosszas nyugati utazásra indult.

„Nagy követjárás” (1697–1698) elnevezésű útjának jelentőségét aligha lehet eltúlozni: az utolsó uralkodó, aki előtte elhagyta országát, Olga kijevi fejedelemasszony volt a X. században. Péter egyrészt a törökellenes szövetséget kívánta megerősíteni, másrészt személyes kíváncsiságát akarta

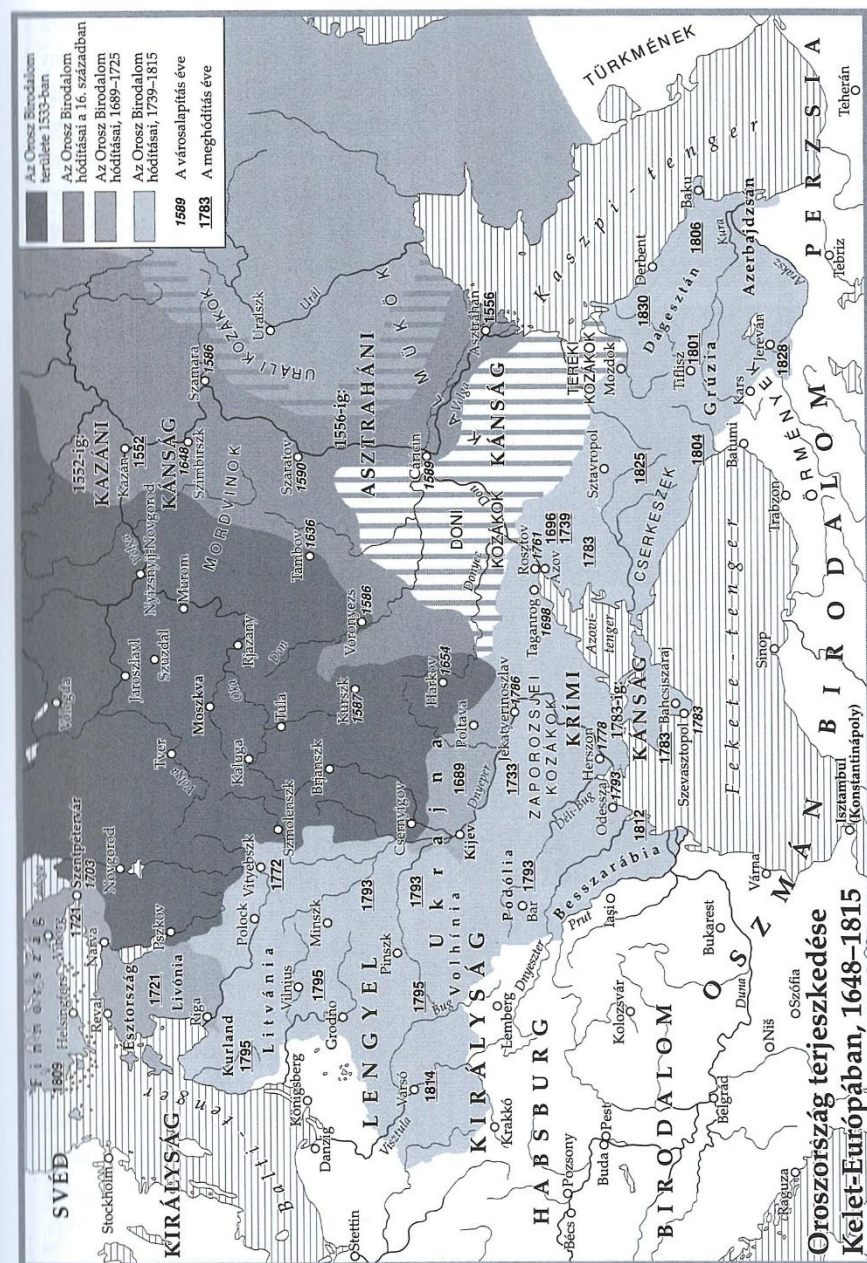
Godfrey Kneller:
I. Péter angliai látogatása idején

kielégíteni. Találkozott III. Frigyes brandenburgi választóval, Hollandiában a hajóépítést tanulmányozta, Londonban tárgyalta III. Vilmos királlyal, Bécsben I. Lipóttal, Galíciában pedig II. (Erős) Ágost lengyel királlyal. Utazása diplomáciai célját nem érte el, mert a bécsi kormány elszánta magát a karlócai béke megkötésére, Ágost azonban felvetette egy svédellenes szövetség lehetőségét. Kulturális szempontból viszont útja sikeres volt: több száz európai szakembert hívott meg Oroszországba, s meggyőződött róla, hogy fel kell lépnie hazája elmaradottsága ellen. Hazaérkezése utáni első intézkedései a külsőségek (az orosz szakállviselet és a hosszú ruhák) ellen irányultak, majd naptárreformot (a Julius-naptárt), pénzreformot vezetett be, és mintegy 1200 kivégzéssel megtorolta a sztreleceknek a cár távollétében kirobbant, és azóta már le is vert felkelési kísérletét. (Egyes történészek szerint személyesen is részt vett a kivégzésekben, mások szerint ezt csak ellenfelei fogták rá.)

A nagy északi háború (1700–1721) első évében szégyenletes vereséget szenvedett el XII. Károly svéd királytól Narvánál, s ez rendkívüli erőfeszítésekre ösztönözte. Létrehozta az állandó hadsereget, amelynek a két cári gárda, a gyermekkori követőiből felállított, s a szomszédos falvakról elnevezett Szemjonovszkij és Preobrazsenszkij ezred volt a magva. Az 1720-as évek mintegy 200 ezer főt tudott felfegyverezni, s ezt a sereget kb. százezer kozákkal és egyéb segédcsapattal egészíthette ki. Megteremtette az orosz hajógyártást és a hadiflottát, amelyben uralkodása végén 800 gálya és 48 sorhajó harcolhatott.

Abraham Storck festménye az új orosz flotta egyik hadihajójáról (1698–1708 között)

Szentpétervár kikötője a 18. században (Mihail Mahajev metszete)

A háború azonban folytatódott, és voltak kedvezőtlen fordulatai is. 1710-ben az Oszmán Birodalom is hadat üzent I. Péternek, s 1711-ben a cár seregét többszörös túlerő kerítette be a Prut folyónál. A pruti békében (július 23.) le kellett mondania Azovról és Taganrogról, s bár több török hadüzenet követte az egyezményt, az 1713-as drinápolyi békével egy időre sikerült kiegyezni a Portával. A baltikumi orosz flotta a hangői tengeri csatában (1714. augusztus 7.) kivívta Oroszország első tengeri győzelmét. 1717-ben a cár már egy nagyhatalom világhíres uralkodójaként indulhatott második nyugati utazására, Danzigon, Hamburgon és Hollandián át Párizsba. Felkínálta Oroszország szövetségét a svéd szövetség helyett, de a francia kormány nem akarta, hogy az oroszok vegyék át a vezető szerepet a Baltikumban. Ennek ellenére 1721-ben a nystadi békeszerződésben (szeptember 10.) a legyőzött Svédország átengedte Oroszországnak Karélia egy részét, Ingermanlandot, Észtországot és Livóniát. Oroszország ennek fejében visszaadta az időközben elfoglalt Finnországot. I. Péter állama felzárkózott a vezető nagyhatalmak sorába, és a Baltikum legerősebb tengeri nagyhatalma lett. A béke azonban nem volt tartós: a következő évben a cár már Perzsia ellen vonult hadba, s a harcok állandósultak a Kaszpi-tenger nyugati partvidékén. Külpolitikai tevékenységét tehát úgy foglalhatjuk ösz-

sze, hogy a Baltikumban sikereket ért el, de a török ellen végső soron kudarcot vallott, és Perzsia elleni háborúja (1722–1723) is eredménytelennek bizonyult. Csak a Kaszpi-tenger nyugati és déli partvidékét foglalták el.

A nagyhatalmi politikának rettenetes ára volt. Mivel a háború már 1701-ben felemésztette az állam kiadásainak több mint háromnegyedét, 1710-re pedig legalább 80%-át, I. Péter fő feladata a társadalom engedelmességre kényszerítése és a háború anyagi fedezetének a megteremtése volt (még „jövedelemkitaláló” hivatal is létrehozott!).

A legsúlyosabb terhek a parasztságra nehezedtek. Idáig a paraszti háztartás volt a közvetlen adózás adóalapja. 1678-ban mintegy 800 ezer adóztatható háztartást tartottak nyilván, ezek száma azonban 1710-re a háborús embervesztés és az összeköltözések miatt 640 ezerre csökkent. A fejadó bevezetésével (1718) sikerült ötszörösére növelni a parasztság adóját. Ezután nem a háztartások, hanem a felnőtt férfiak képezték az adó alapját. Húszévenként mérték fel az adóalanyok létszámát, tehát aki a következő felmérés előtt meghalt, annak az adóját a többieknek kellett kifizetniük. A parasztok ezután egymásra is vigyáz-

A szakállviselés eltiltásának
korabeli megjelenítése (ismeretlen mester)

fürdőadó, kéményadó, tűzifaadó, fizetni kellett a moszkvai házak, a szakáll és a bajusz viselete, valamint a méhkasok után is. Mindezek következtében természetesen tovább növekedett a földesurak hatalma, mert ők voltak felelősek a jobbágy által fizetendő adóért. Növekedtek a jobbágyok szolgáltatási kötelezettségei is, mind a barscsina (a termékenyebb területeken nyújtott munkaszolgálat), mind az obrok (a kevésbé termékeny területeken nyújtott pénz- vagy terményjáradék). Az „állami parasztoknak” valamivel jobb volt a helyzetük, mint a magánkézben lévőknek, mert pontosabban jelölték ki kötelezettségeit, de a cár bármikor elajándékozhatta őket.

A nemeseket I. Péter állami szolgálatra kötelezte. Jegyzék készült valamennyi nemesi földbirtokos férfi családtagjairól, s beosztották őket valamelyik ezredhez vagy hivatalhoz. A cár azt tervezte, hogy 10 és 15 év között tanulásra is kötelezi őket, erről azonban a nagy ellenállás miatt le kellett mondania. A szolgálat élethossziglani volt. 1714-ben fel is számolta a különbséget az örökös birtok (*voscsina*) és a szolgálatért kapott birtok (*pomesztye*) között. Valamennyi birtok örökölhető lett – de szolgálati kötelezettséggel járt. 1722-ben készült el a rangtáblázat, a katonai, hivatalnoki és udvari rangok 14-14 fokozatának listája. Megfelelő fokozatok elérésével a közrendű előbb személyre szóló,

tak, nehogy valaki elszökhesen, hiszen ezzel a többiek terhei növekedtek volna. Megnőtt a közvetett adózás is. Rengeteg árucikket csak az állam forgalmazhatott, jókora fogyasztási adóval megterhelve. Ilyen állami monopólium volt a vodka, a szőrme, az irha, a kender, a dohány, a szurok, az olaj, a kréta, a kártya, a sakksfigurák, sőt, még a tölgyfa koporsó is. A legjövődelmézőbbnek azonban a sóadó bizonyult. Külön adókat szedtek születés, házasság, temetés esetén, végrendelet készítésekor, lovak után, lóbor után, kalap után, bőrcsizma után, volt ágyadó,

Нераси	Дворянство Канцеляр	Дворяне Прочие Граждан	
	Платившие Дворянские собиты		
Канцелярии		Воеводы	Общественные
Милитария	Иррегулярные Ополчения		
Милитария	Обер-екаменщики безжалостные Полковники Союзных Обер-иррегулярных полков	Штаб-офицеры Милитария	Общественные Решающие
Решающие	Генерал-директор Общественных Видов Иррегулярных полков Иррегулярных полков Канцелярии таинственных Екатерининской Канцелярии Обер-Прокурор Милитария	Канцелярии Канцелярии Милитария	Общественные Решающие
Полковники	Генерал-полковник Генерал-регент Милитария Генерал-полковник Милитария Совестный генерал-полковник	Канцелярии 1-й ранга Общественные Милитария	Общественные Решающие
Полковники	Секретарь Канцелярии Директор	Канцелярии 2-й ранга	Общественные Решающие
Милитария	Виды Иррегулярных полков Ополчения Канцелярии Указов Канцелярии Обер-директор Канцелярии	Канцелярии 3-й ранга	Общественные Решающие

Az 1722-es nemesi rangtáblázat egy oldala

majd örökletes nemessé vált. Ez is azt jelezte, hogy immár nem csak a születés, hanem emellett az állam szolgálata, az érdem tesz valakit előkelővé.

Az egyház egyre alárendeltebbé vált. Péter 1700-tól nem nevezett ki új pátriárkát, inkább egy állami szervre bízta feladatait, s ezzel egyben jövedelmét is kisajátította az állam részére. 1716-tól a püspököknek hűséget kellett esküdniük a cárnak. 1721-ben eltörölte a pátriárka rangját, és egy egyházügyi kollégiumra bízta az egyház irányítását. 1722-ben ennek a nevét Legszentebb Kormányzó Szinódusra változtatta. Az élére egy főügyészt állított, aki nem volt a testület elnöke, és szavazati joggal sem bírt, inkább kívülről ellenőrizte a Sinódus tevékenységét. A Sinódus tagjainak esküt kellett tenniük arra, hogy a cáré a legfelsőbb hatalom. 1722-ben az új kormány szerv még azt is előírta a papok számára, hogyha a gyónás során árulás vagy lázadás szándékáról értesülnek, az illetőt fel kell jelenteniük.

Péter kormányzati reformjait is a háborús szükségletek diktálták. 1708-ban nyolc kormányzóságot jelölt ki, élükön egy-egy kormányzóval és tanáccsal. Később ezeket tartományokra, a tartományokat kerületekre osztotta fel, ez utóbbia-

Louis Caravaque: I. Péter
(18. század eleje)

kat 1715-ben ezredkörzetekkel akarta felváltani. Később a kormányzóságokat 50 tartományra osztották fel, a kisebb egységek pedig a nyugatról átvett „disztrikt” nevet kapták. Nem csoda, hogy a közigazgatás területén nem sikerült felszámolni a zűrzavart! 1711-ben I. Péter felállította a 9 fős Szenátust, amely egyszerre látott el kormányzati, bírósági és törvényhozói feladatokat – de nem a cártól független intézményként, nem saját jogkört kapva, hanem kizárólag cári felhatalmazás alapján, és természetesen a cárszoros felügyelete alatt. 1717-től a prikázokat svéd mintára kilenc kollégiummal váltotta fel. E testületek egy (orosz) elnök és egy (külföldi) alelnök vezetésével irányították a külügyeket, az állami bevételeket, az állami

kiadásokat, az igazságügyet, a hadügyet, az admiralitást, a kereskedelmet, a bányászatot és az ipart.

A hivatalnokok fizetése igen alacsony volt, s ezzel szinte rákényszerítették őket a lopásra, korrupcióra. A funkciókat sem választották szét kellőképpen, és túl nagy maradt a központi hatalom, vagyis a mindenható uralkodó szerepe. Péter közigazgatási reformjai az adószedés és a hadseregfejlesztés szempontjaiból sikeresnek tekinthetők, a rendet vagy a törvényességet azonban nem tudta megszilárdítani.

I. Péter gazdaságpolitikáját a merkantilizmus jellemezte: a nemesfém beáramlását szerette volna elősegíteni az export növelésével és a védővámokkal. Ő fektette le az ipari fejlődés alapjait. Az ipart már csak a háború miatt is állami támogatásban részesítette, rengeteg segélyt, monopóliumot, kedvezményt osztogatott, s munkára akarta kényszeríteni a jobbágyok mellett a koldusokat

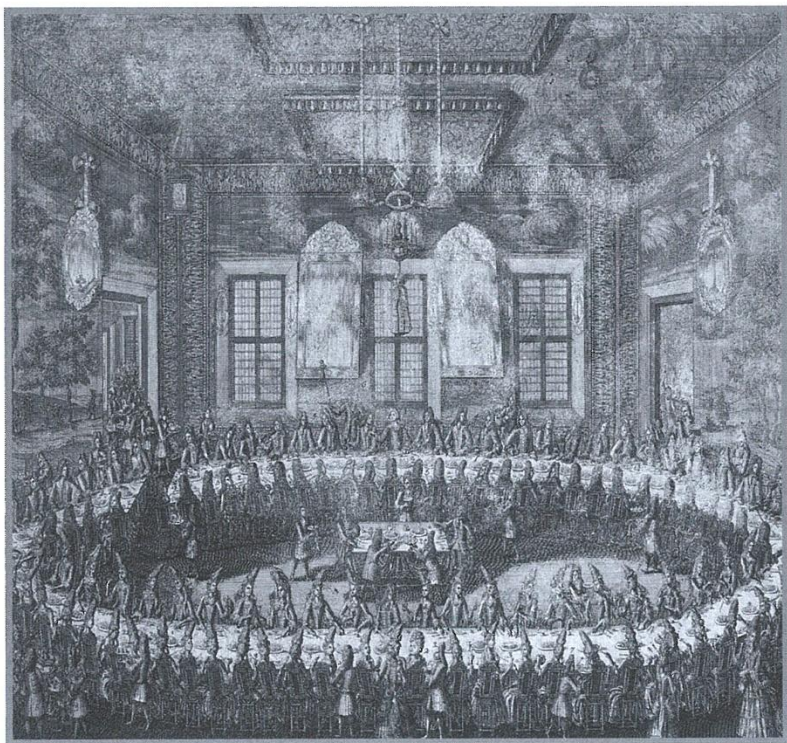
és a bűnözőket is. A tőkehiányon és a munkaerőhiányon persze így sem tudott felülkerekedni, a külföldi konkurenciával a gyenge minőségű orosz termékek nem versenyezhettek. Uralkodása alatt mégis mintegy 200 nagyobb ipari vállalat létesült. Főleg a bányászatot, fémipart és textilipart támogatta – mivel mindhárom termékeire a hadseregnek volt szüksége. 1725-re az Urálban 21 öntőde működött, s az oroszországi vasszükséglet 40%-át már innen elégíthették ki.

Kulturális téren számtalan újítás fűződik a nevéhez. Ő volt az első orosz uralkodó, aki követendő mintává nyilvánította Nyugat-Európa civilizációját. Egy olyan kultúrában, amely a tudatlanságot a tiszta erkölcs és a jóság biztosítékának tekintette, a cár nyíltan hirdette a műveltség fontosságát. Eltiltotta a nők elzárását, a beteg újszülöttek megölését, a párbajt, a fiatalok erőszakos összeházasítását, és elrendelte a nyugat-európai stílusú társasági élet rendezvényeinek bevezetését. Rengeteg fiatalot küldött ki nyugati országokba tanulmányutakra. Ő adatta ki az első újságot (1703), ő létesítette az első moszkvai színházat, múzeumot és kórházat, ő modernizáltatta a cirill betűs ábécét, rengeteg tankönyvet adatott ki, és fordításokat rendelt meg. 1700-tól 1725-ig százszor annyi nyomtatott mű látott napvilágot, mint az egész 17. század folyamán. Számos szakiskolát alapított, gárdaiskolát, tengerészetit, tűzérsegít, mérnökiskolát, katonai orvosi iskolát, bányászati iskolát, a régi és modern nyelvek iskoláját, egyházi iskolákat, és megalapította a Tudományos Akadémiát (1724) is. Jellemző, hogy az Akadémia alapításakor még semmilyen rendelkezés sem született az alap-, közép- vagy felsőfokú oktatásról, s még orosz egyetem sem létezett. Péter fáradhatatlan tevékenységének kulturális téren ezért csak szerény eredményei lehettek: uralma végén kb. kétezer diák járt világi, és 2500 egyházi iskolákba.

Reformjait széles körű ellenállás fogadta. Csak egy szűk, felső réteg vált hasonlatossá a nyugati országok elitjéhez, s ezzel alaposan el is idegenedett a

Az 1724-ben alapított Tudományos Akadémia Szentpéterváron (metszet, 18. század vége)

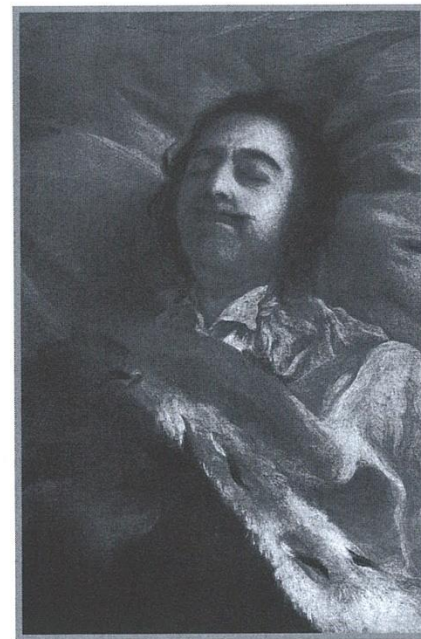

Péter és Katalin esküvői ceremóniája 1712-ben (A. F. Zubov metszete)

társadalom többségétől. Az állami kizsákmányolás rendkívüli megnövekedése miatt az Orosz Birodalom déli részén három nagy lázadás robbant ki: 1705-ben Asztrahánban, 1708-ban a Volga és az Urál között, majd Kondratyij Bulavin vezetésével a doni kozákok körében (1707–1708). A konzervatív erők egyetlen reménysége a cár fia, Alekszej cárevics volt, aki szinte akaratán kívül az ellenállás szimbóluma lett. I. Péter egyre inkább úgy érezte, hogy fia az életművét veszélyezteti, hiszen halála után visszavonhatja reformjait. Első feleségétől, Jevdokija Lopuhinától, Alekszej anyjától elvált, és 1707-ben feleségül vette szeretőjét, Marfa Szkavronszkaja (eredetileg Marta Helena Skowrońska) egykori litván cselédlányt, aki tizenkét gyermeket szült neki. Ezért úgy érezte, nyugodtan lemondathatja a trónról elsőszülött fiát. „Többet ér egy méltó idegen, mint saját,

méltatlan fiam!” – írta egyik levelében. Alekszej azonban 1716-ban megszökött. Ezután már nem volt kegyelem a számára. Péter felkutattatta, ígérekkel hazacsalta, majd addig vallatta, amíg bele nem halt.

1722-ben kihirdette, hogy ezután minden cár maga jelöli ki utódát, mégpedig az „érdemeség” alapján. 1723-ban feleségét Jekatyerina Alekszejevna néven császárnővé koronáztatta, de egy vese- és bélgyulladás miatti halála (1725. február 8-án) megakadályozta, hogy rendezhesse az utódlás problémáját. A hagyomány szerint csak ennyit tudott felírni haldoklásakor egy papírlapra: „Adjatok át mindent...” Nagy Péter cár valószínűleg maga sem tudta, ki lenne képes munkája folytatására.

*Iván Nyikitics Nyikitin:
I. Péter a halálos ágyán (1725)*

Bizonyos területeken radikális újtónak bizonyult. A semmiből teremtette meg az orosz haditengerészetet, és idegennek tekintett, nyugati szokásokat, nyugati kultúrát honosított meg hazájában. A hadsereg és az államgépezet modernizálása, az egyház ellenőrzése, a nemesség állami szolgálatba állítása terén voltak előfutárai, de így is rendkívüli mértékben felgyorsította a korábban megindult fejlődési tendenciákat. A jobbágság kizsákmányolásának területén azonban ő is csak a korábban megkezdett utat járta. Keleti eszközökkel (erőszakkal, rendletekkel) próbálta utolérni a nyugati államokat, és ezzel önkéntelenül is még jobban meggyökerezett a kifejezetten orosz, keleti jellegzetességeket: az egyeduralmat, a társadalom államnak való alárendelését és a dolgozó rétegek totális jogfosztottságát. Viszont végleg hozzákapcsolta Oroszországot Európához: uralkodása elején az országnak egyetlen nagykövete tevékenykedett külföldön (Varsóban), uralkodása végén huszonhárom állandó diplomatája tartotta a kapcsolatot külföldön az európai nagyhatalmak kormányaival.